

Dialekmerkers in die Afrikaanse literatuur

A B S T R A C T Dialect marking in Afrikaans literary works
This paper is based on research on the socio-linguistic aspects of dialect marking in Afrikaans literature since the 19th century. The ways in which dialect forms are being used in literature can be seen as "acts of identity", as described by Le Page and Tabouret-Keller (1985). In the 19th century some Afrikaans writers only used a few lexical and syntactic markers and Afrikaans-English mixing in caricaturist portrayals of Hottentots. Since about 1930 the representations were sympathetic and with only a few Hottentot dialect markers. It was only since the 1960s that socially stratified Cape dialect forms and Afrikaans-English mixing ('Kaaps') were used in Adam Small's works. It was only since the 1980s that the so-called liberated ('bevryde') Afrikaans (also called Kaaps), core Griqua dialect forms and the language varieties of whites in the Sandveld, Northern Cape, and Southern Namibia, which were influenced by Griqua forms, were used in literary works. This growth in the use of dialect forms concurs to a certain extent with Adamson and Van Rossem's (1994) four strands in the use of creole forms by creole writers outside Africa, but differs in this regard that the Afrikaans writers are located in Southern Africa and do not all come from former creole dialect communities. The emergence of extensive socio-linguistic research since the 1980s of the Afrikaans dialects that are creole-based or strongly influenced by creole forms, coincided with the emergence of these kinds of dialect forms in Afrikaans literature. This fact enables researchers to describe the Afrikaans dialect forms in literature within context.

Keywords: Afrikaans, dialect literature, dialect markers, auto- and hetero-identity marking

Inleidend

Dialekmerkers het sedert die 19e eeu sporadies in geskrewe Afrikaanse literatuur voorgekom. Omvangryke gebruik van dialektiese taalvorme kom egter eers vanaf die vroeg-1960s met Adam Small se gebruik van Kaaps in sy poësie, asook in sy dramas met die "tonele uit ons arm buurt"

(Aantekeninge, Kanna hy kô hystoe, 1963). Daarbenewens kom daar eers vanaf die laat-1980s 'n oplewing in die gebruik van dialekvorme uit Kaaps, en in 'n mindere mate Griekwa-Afrikaans, Noord-Kaaps, Suid-Namibies en Sandvelds.¹ Parallel aan hierdie groei in die gebruik dialektiese variante in die literatuur lê die taalkundige navorsing op die gebied van dialektiese taalgebruik. Na Rademeyer (1938) en enkele kleiner studies daarna, kom daar eers vanaf die 1980s omvangryke navorsing van Afrikaans se dialektiese variëteite wat histories kreool-gebaseer is, of wat invloede van kreoolse vorme vertoon. Hierdie sosiolinguistiese navorsing bied vandag die moontlikheid om dialekgebruik in die literatuur in konteks te kan plaas.

Afrikaanse dialekskryfwerk kom basies voor in die drie kern-dialekvariëteite van Afrikaans. Dié variëteite is Kaaps, Griekwa-Afrikaans en die wit variëteit van die noordelike dele van die Kaap en Suidelike Namibië. Elkeen van hierdie drie variëteite vertoon tot 'n mindere of meerdere mate kreoolkenmerke. Op grond van die navorsing vir die Griekwaprojek (Van Rensburg, projekteier, 1984) illustreer Van Rensburg (1989) dat Griekwa-Afrikaans 'n stadium in 'n kreool-siklus verteenwoordig. Skryfwerk in hierdie Griekwa-variëteit is meestal resent, soos hieronder uiteengesit word. Ten opsigte van Kaapse Maleier-Afrikaans toon Kotzé (1989) aan dat voortdurende kontak dekreolisering tot gevolg gehad het en dat die interferensie van Engels 'n groter rol speel. In hierdie Kaapse taalvorm is die meeste dialekwerke geskryf. Op grond van haar navorsing oor Noord-Kaapse "blanke boorlinge" se Afrikaans, kom Verhoef (1988: 175-177) tot die gevolgtrekking dat daarin wel invloede van Griekwa-Afrikaans is, en dat hierdie mense se Afrikaans as 'n sosiolek van Griekwa-Afrikaans beskou kan word. Die Sandveldse en Suid-Namibiese variëteite soos deur die bekende 'storievertellers' soos Ferdinand Deist en Jan Spies gebruik is, toon hierdie tipe beïnvloeding.

Op grond van 'n nagaan van hierdie dialekvorme in die Afrikaanse literatuur vanaf die 19e eeu tot op hede en van die belangrikste navorsing oor Afrikaanse dialekvariëteite, wil ek hieronder uiteensit dat dialekmerkers in die literatuur verskillende manifestasies van "acts of identity" (Le Page & Tabouret-Keller, 1985: 2, 207) vertoon. Sodanige identifikasie met dialekgebruik manifesteer vanaf die 19e eeu op verskeie wyses. Daar is die aanvanklike gebruik van dialekvorme vir karikatuurtekening en later in simpatieke kensketsing. Meer resent word dialekvorme enersyds gebruik as 'n weerspieëling van 'n sekere identiteit en andersyds in die weergawe van 'n gewone realiteit. Binne hierdie manifestasies blyk ook die outo- en hetero-identifikasie van individuele skrywers te lê, dit wil sê, van skrywers van binne en van buite dialekgemeenskappe: Daar is literatuur met Kaapse en Griekwa-Afrikaanse taalvorme deur skrywers uit dié kerndialektiese gemeenskappe self. Dan is daar enkele skrywers wat dialekvorme uit Kaaps en Griekwa-Afrikaans in hulle werke óor dialekspekers gebruik. Hierby kom ook die werk van storievertellers van veral die laat 1970s en die 1980s, wat in die dialekvorm van wit sprekers van die Noord-Kaap, suidelike Namibië en die Sandveld geskryf het.

Die bespreking hieronder van die historiese verloop van die mate van inkorporering van dialekvorme in die geskrewe Afrikaans literatuur en die gepaardgaande identifikasie daarmee, is vanuit 'n taalkundige perspektief.² Die literêre aspekte van dié tipe literatuur word tot 'n mindere of meerdere mate breek in Weideman (1964), Kannemeyer (1965, 1978 en 1983),

¹ Hierdie benaminge dui uiteraard nie op taalname nie. Dis benaminge vir verëteite van Afrikaans wat algemeen in gebruik is.

² Alle skrywers en alle werke kan uiteraard nie in die uiteensetting geïnkorporeer word nie.

Van Rensburg (1971), Kok (1976), February (1998) en Roos (1998). Gerwel (1983) handel spesifiek oor die stereotipering van die gekleurde in Die Afrikaanse letterkunde.

1. Karikatuurtekeninge van die 19e eeu

Aanvanklik is dialektaalvorme net deur wit skrywers gebruik vir die lagwekkendheid en karikatuuragtigheid van net die Hottentotte, soos beskryf deur onder andere Kannemeyer (1965: 64), Van Rensburg (1971: 15), Kok (1976: 3) en February (1998: 5).

Só is C.E. Boneface se Die Nieuwe Ridderorde of de Temperatisten (1832) "die eerste Dietse drama hier te lande" (Weideman 1964: 5), 'n klug met karikatuurvoorstellings van die Britse sendelinge en 'n paar Hottentotte in Kaaps-Nederlands. February (1998: 6) wys daarop dat die Khoekhoense karakters, Dronkelap, Drogekeel, Galgevogel, Waterschuw en Grietjie Drilbouten, bespottende gevoelens oproep.

In dieselfde gees dryf Rex Bain in sy "Kaatjie Kekkelbek" (1832; in Nienaber 1967: iii) die spot met die Britse sendelinge in 'n vermenging van 'Hottentot-Afrikaans' en Engels. Die Hottentotvrou aan die woord stel haarself voor as 'n ligsinnige persoon wat bedrieg en lieg, wat 'n leeglêer en 'n dronklap is (February (1998: 6):

My name is Kaatjie Kekkelbek,
I come from Kat Rivier
Daar's van water geen gebrek,
But scare of wine and beer.
My ABC at Ph'lipè's school
I learned a kleine beetjie,
But left it just as great a fool
Als gekke Tante Meitje.

February (1998: 2) verwys ook na G.R. von Wielligh se Jacob Platjie wat 1896 en 1906 in Ons Klijntji verskyn het en soos sy Dierestories en Boesmanstories aan die begin van die 20e eeu in boekvorm verskyn het. February skryf dat net twee volke vir Von Wielligh snaaks was: die Iere en die Hottentotte.

Ook uit die tweede helfte van die 19de eeu dateer S.J. du Toit se "Hoe die Hollanders die Kaap ingeneem het" (in Brink, 2000: 11), waarin ou Danster, die Griekwa-karakter, vertel hoe hulle deur die witmense "gepiir" (verkul) is. Dit is 'n eenvoudige voorstelling met enkele Griekwa-taalvorme daarin, soos die woord duusvolk (witmense) en enkele enkelvoudige meervoude: ons bring vet ... skaap, bok en bees. Anders as by skrywers uit dialek-gemeenskappe self, kom hier enkele sintaktiese vorme met 'n tipe dialektiese eindrelevering voor wat met Griekwas (grotendeels die nakomelinge van die Hottentotte) geassosieer word (vgl. Du Plessis, 1984: 177; Webb, 1993: 165):

Jul duusvolk roep hom nou die Kaap
Waar saans die son steek weg sy kop
Ons slyp toe skerp die vuurklip bijl

In verinheemste verwerkte vertalings word sekere groepe dikwels gebruik. Om Robert Burns se "Tam O' Shanter oor 'n Skot se versoetheid op sy whiskey in sy "Klaas Geswint en syn perd" (in Brink, 2000: 1) (oorspronklik paert) weer te gee, gebruik F.W. Reitz (jr.) die benaming Klaas

Geswint en die enkele woord Hotnot, wat impliseer wie die probleem met sy sopie het (vgl. o.a. Van Rensburg 1971: 15; February 1998: 8):

Die drank is tog 'n snaakse goed
Hy gee die bangste kêrel moed;
Al is 'n Hotnot nog so olik
Een sopie maak hom netnou vrolik.

2. Simpatieke aanslag vanaf 1930

In die 1930s verdwyn die snaaksigheid en 'n simpatieke inslag raak kenmerkend, soos in D.F. Malherbe se "Jacob Ontong" (in Opperman 1951: 58). Die taalgebruik is suiwer standaard. Dis net die naam Jacob Ontong en die enkele woord tata (vader) wat die Noord-Kaapse identiteit toon, soos die negentiende strofe:

Ontong slaan sy diepste hale
op sy tata se kitaar.

Van Rensburg (1971: 32) beskou Mikro se simpatieke uitbeelding in in sy Toiings-trilogie (1934) as 'n "onmiskerbare stap vooruit", alhoewel dit nog nie die weergawe van "eenmalige individu" is nie.³ Net enkele Griekwavorme soos kontruksies met -goed en met...saam word byvoorbeeld in Toiings as merkers gebruik vir die uitbeelding van hierdie mense se Karootaalvorm:

Hier kom my baas-goed nou (10)
Griet van pa Jan Malgas-goed (53)
Ou Jan-goed werk sleg met ons klonkie (66)
met Griet saam kan ek dit nie regkry nie (67)

Ook uit die Karoo kom W.E.G. Louw se gedig "Ou Flenterkatiera" (in Opperman 1951: 197), waarin ou Fenterkatiera-Maans met sy skaap onder die kriedoring (kareedoring) uitgebeeld word.

Die vroegste bekende gedigte met die Kaapse Maleiers as tema is dié van I.D. du Plessis in sy bundel Die vlamme Fez (1944) soos "Katriena" en "In die Slamse Buurt" (Slams = Maleier), wat in gewone standaardvorm geskryf is. In sy "Verflenterde kaalvoetklonkie" is daar wel enkele taalvorme uit "die Slamse Buurt" soos bismilla (dankie) en ghangtang (vryer) en 'n refrein met tiperende uitspraakvorme soos ontronding (ywe, skywe, hys), [r]-lose vorme en die gebruik van [a] soos in lekka (lekker) en assibilasie soos in ywe (uie):

Lekka, lekka ywe,
Laat die ghangtang naderskywe!
Tamaties en ywe vars van die Strand
En baie kiri slam by die hys se kant!

'n Verdere dimensie in die gebruik van Kaapse taalvorme kom met Peter Blum se "Kaapse Sonnette" in sy bundel Steenbok tot Poolsee (1955). Dis in 'n basiese standaardtaalvorm met tiperende uitspraakvorme, soos onder andere:

³ Ander Mikro-werke met Karoomense as tema waarvan dit ook gesê word, is sy latere Pelgrims (1935), Huisies teen die heuwel (1942), Vreemdelinge (1944) en Die koperkan (1960).

Affrikatisering soos in Dzesus (47), karretsjies (48)

Hoë vokale soos [i] in lielak (46), skiemarang (49)

[r]-loosheid by woorde eindigend op twee of drie konsonante soos in wêk (werk) (45), pêd (perd), spôts (sports) (46)

[a]-gebruik in voor- en agtervoegsels soos in gasê, volgaprop, vrugta, gaseën (45)

Enkele woorde wat met Kaaps geassosieer word soos nei (nee), pellie ('pal') (45)

Enkele Engelse vorme soos patie ('party') (45) smaail ('smile') (47)

3. Literatuur vanuit dialek-gemeenskappe self

Die enigste bron wat ek kon vind oor 'n moontlike indeling van die algemene aard van die emansipasie van dialekliteratuur vanuit dialekgemeenskappe, is dié van Adamson & Van Rossem (1994) wat handel oor die aard van kreoolse dialekwerke van gemeenskappe buite Afrika. Adamson & Van Rossem (1994: 81-83) se indeling van dié kreoolse literatuur in vier "strands" sien opsommenderwys soos volg daaruit:

- 1 Werke met 'n aansienlike invloed van die Europese literatuur ten opsigte van inhoud, vorm en styl; dus met 'n meer 'universele' inhoud en in 'n meer 'universele' styl.
- 2 Dié met 'n sterk beklemtoning en reëvaluering van die kulturele Afrika-erfenis.
- 3 Literatuur met 'n oriëntasie ten opsigte van die kreoolse gemeenskap sonder die beklemtoning van die Afrika-herkoms. Adamson & Van Rossem (1994: 82) het gevind dat verteenwoordigers van hierdie "strand" hulle distansieer van vorige Afrosentriese siening van kreoolse literatuur. Hulle merk 'n fokus op kreoolse kulturele gebeure en erge kritiek op sekere aspekte van kreoolse gemeenskappe.
- 4 Literatuur wat 'n duidelike behoefte met 'n identifikasie of 'n verbintenis met Afrika toon. Hier noem Adamson & Van Rossem (1994: 83) vier verskillende rigtings. Belangrik om hier te noem, is dat sekere werke wortel in folkloristiese materiaal uit Afrika. Daar word 'n poging aangewend om folk-materiaal in 'n literêre eksperiment om te sit.

Adamson & Van Rossem (1994: 83) wys daarop dat dit opvallend is dat die kreoolse gemeenskap die hartland vir 'n groot aantal van die skrywers is. Hulle kom ook tot die slotsom dat die keuse van die tema die taalmedium waarin die skrywer met die leser kommunikeer, weerspieël.

Die emansipasie van Afrikaanse dialekgebruik kan gedeeltelik in Adamson & Van Rossem (1994) se indeling pas, maar die verloop daarvan het ander dimensies, omdat dit nie van buite Afrika geskryf is nie:

- 1 Werke in 'n 'universele' styl in gewone standaardtaalvorm.
- 2 Werke waarin die eie geskiedenis van belang is, maar wat steeds in 'n standaardtaalvorm geskryf is.
- 3 Werke uit Kaaps met die fokus op sosiale aspekte in die gemeenskap en kritiek op sekere aspekte van die eie gemeenskap.
- 4 Werke wat identifikasie met die eie vertoon.
 - 4.1 Bevryde Afrikaans, wat in verband gebring kan word met die eerste aspek van (4) hierbo, naamlik 'n behoefte aan die erkenning van die eie kulturele goedere.
 - 4.2 Werke met die wortel in die eie en folkloristiese materiaal uit eie bodem.

Hierdie stadia in die Afrikaanse dialekwerke word hieronder bespreek.

3.1 Werke in 'n 'universele' styl

Die bekende werke uit die pen van skrywers uit dialekgemeenskappe van die laat-1940s tot aan die begin van die sestigerjare is in standaardtaal en het universeel-gerigte onderwerpe (vgl. o.a. Kannemeyer 1965: 64-65, 1983: 169-171; Van Rensburg 1971: 35). Voorbeelde hiervan is S.J. Pretorius se *Die swyende God* (1947) en Adam Small se *Verse van die liefde* (1957) met temas soos God, dood, verdriet en liefde. In S.V. Petersen se verse soos in *Die kinders van Kain* (1960) gaan dit (met bitterheid) om die universeel veronregte mens:

Net optelgoed
wat voor die voet
te lore gaan

3.2 Werke waarin die eie geskiedenis van belang is

Voorbeelde van die tweede "strand" is P.J. Philander se gedigte oor die Griekwaleiers "Jager Afrikaner", "Jonker Afrikaner" en "Hendrik Witbooi" uit sy *Vuurklip* (1960). Daarin kom die "geskiedenis van die Bruinmens", met sy "mitos en heldedom" (Kannemeyer 1965: 65) steeds in 'n standaardtaalvorm aan die bod.

Die vlugteling swaar gewond
het padlangs bakens van die dood
geword waar Tjamuaha en sy bond-
genote by Aigams skuil in nood
(Uit "Jonker Afrikaner")

3.3 Werke uit Kaaps met die fokus op sosiale aspekte in die gemeenskap

Kannemeyer (1983: 292) gee sy afdeling oor Adam Small die veelseggende titel "Adam Small en die verhewigde maatskaplike bewussyn". Adam Small bring in die sestigs vir die eerste keer taalvorme wat Kannemeyer (1965: 66) tipeer as die "Bruinmens se eie segging" en Hendricks (1979: 4) repudiërend wysig na die taalvorm van "veral Bruinmense". Veral die latere werke van Adam Small handel oor sosio-ekonomiese omstandighede en die konsekwensies vir die betrokkenes. In sy digbundels *Kitaar my kruis* (1961) en *Sê sjibbolet* (1963) is daar sosiaal-politieke verse in 'n vermenging van Afrikaans-Engels en met uitspraakmerkers, soos affrikatisering (dzulle), [a] in veral voor- en agtervoegsels, soos in heilage, gaboorte, en hoë vokale soos in galoef en rieds (reeds), en leksikale merkers van hierdie gemeenskap soos skollie (lid van 'n bakleierige groep jongmense). Hieronder volg 'n aanhaling uit die Afrikaans-Engels-vermengde "Twiere dankgabet vannie skollie" uit *Kitaar my kruis* ter illustrasie.

djulle stywe nekke van die galoef
djulle hypocrites se heilage swanks
thanks
an' de same to you
for the season's compliments

all right ek is 'n skollie
my artificial heilageit
is rieds by my gaboorte in sy maai geskop

Werklike sosiaal-gestratifiseerde taalvorme uit die 'bruin' gemeenskap self kom met Adam Small se Krismis van Map Jacobs (s.j.), Kanna hy kô hystoe (1965) en Joanie Galant-hulle (1978).

Hendricks (1979: 3) beskryf die taalgebruik in Kanna hy kô hystoe soos volg: "... dié besondere taalvorm wat eie is aan veral die sogenaamde 'Kleurlinge' en Maleiers van Kaapstad en omgewing" en "die uitbouing van karakters met 'n sekere herkenbare 'nasionaaliteit' en/of 'etnisiteit' en taalvorm ..." Hierdie sosiale stratifisering word hieronder geïllustreer die onderstaande voorbeelde uit Adam Small se Kanna hy kô hystoe.

Die vermenging van Afrikaans-Engels en tiperende uitspraakverskynsels lê Adam Small in die monde van die Kaapsgebore karakters, met affrikatisering soos dji en djulle, die gebruik van hoë vokale soos in wiet, gewies en uk, ontronding soos in vylgoed, ytgehou en hys, [a] in voor- en agtervoegsels soos in regtag en bisagheid soos in die volgende aanhalings:

Nie, dji sil nie meer wiet nie, ek was regtag gebekeert gewies, toe briek hulle weer my bekering. Is true, Kanna, wat ek sê, hulle was regte vylgoed gewies, dji sil oek so gesê het. (Diekie, p. 13)

Hè, ek sê ou pèllie, speel 'n blues man! Hoe kan djulle so blêrie heppie wies moet die biasagheid so sleg hè? (Sonnies, p. 42)

Makiet is oud en kom uit die Karoo uit en haar taalgebruik weerspieël dit in die gebruik van ou werkwoordvorme met e soos geworre, ander ou vorme wat in Noord-Kaaps voorkom, soos selwers en partykeers, herhaling van die naamwoord in pronominale vorm soos in die kinders hulle en die regularisering van werkwoorde soos in wil ... gesien het, soos in die volgende aanhaling:

Hulle's so gebars van die harde werk geworre. Dis maar harde werk gewies, partykeers kan ek selwers nie aldag ytgehou het nie, maar die kinners hulle wil my oek maar partykeers by die hys gesien het. (Makiet, p. 25)

Kanna, die geleerde, gebruik 'n suiwer standaardvorm, soos in

Hulle't my aangeneem. Uit 'n huis vol weeskinders. Ek het grootgeword. (Kanna, p. 61)

maar gebruik net Kaaps of sy welfare-ma se Karoovorme as hy identifikasie wil toon of hulle namaak, soos met kôs en daarboekant, soos in

... kôs ons bly mos nie meer in die Kaap nie daarboekant nie. (Kanna p. 65)

3.4 Werke wat identifikasie met die eie vertoon

Adamson & Van Rossem (1994: 83) se vierde "strand" kan ten opsigte van die Afrikaanse dialektwerke vanuit myns insiens in twee verbandhoudende groepe soos hieronder verdeel word.

3.4.1 "Bevryde Afrikaans" vanaf veral die laat-tagtig

In die 1980s kom daar skielik 'n opbloeï in die gemengde Afrikaans-Engelse Kaaps wat February (1998: 3) beskryf as "bevryde Afrikaans", wat volgens hom onder andere gebruik word in "anderskleurige" sprekers se "soektog na 'n identiteit en ook as instrument van bevryding uit ou verhoudings".

Ek sal werke soos dié van Peter Snyders met sy Brekfis met vier (1981), 'n Ordinary mens (1982) en 'n Waarskynlike mens (1992) as voorlopers beskou. Die gewone Kaapse elemente is in sy

gedigte teenwoordig: Engelse vorme soos dieghreid ('degrade'), coloured, traai ('try'), culture create; hoë vokale soos in soe (so); affrikatisering soos in djy; ontronding soos in gebryk en ander informele vorme met klankweglatings soos moeties (moet nie), gebrykie (gebruik nie), ôs (ons – dis nie nasalering nie), mossie (mos nie) en konsonantwisseling soos in rai (daai; daardie) en [r]-weglating soos in lieweste (liewerste). Nietemin toon sy "Of hoe?" uit Brekfis met vier nog huiwering oor die gebruik van gammattaal:

Moeties rai gammattaal gebrykie:
dit issie mooi nie:
dit dieghreid die coloured mense –
of hoe?
Wat traai djy
om 'n coloured culture te create?
of dink djy is snaaks
om soe te skryf?
of hoe?

Traai om ôs lieweste op te lig;
ôs praat mossie soe nie ...?
of hoe?

Loit Sôls se My straat en anne praat-poems (1998) bring myns insiens 'n verdere 'bevryding' met 'n losse Kaapse mengeltaal met die tiperende uitspraakvorme, maar steeds met 'n soeke. Sôls gebruik soveel woorde en uitdrukkings uit hierdie omgangstaal dat hy 'n verklarende woordelys moet gee. Hier volg die eerste versreëls uit sy gedig "Goema":

Ek laaik Ingels
Ma' ek prefer Mingels.
Afrikaans oek
ma' my tong soek:
sy roots het anne soot stingels.
En American culture is oek kwai
marrit lat vi my voel soes nai.

3.4.2 Werke met die wortel in die eie en folkloristiese materiaal uit eie bodem

Die werke van veral twee skrywers kom hier goed te pas. Die een is Elias P. Nel wat vuit hierdie gemeenskap skryf. Die ander een is Thomas Deacon wat skryf oor die wêreld wat hy goed leer ken het.

Elias P. Nel

In Elias P. Nel se Iets goeds uit Verneukpan? (1998) en sy Mofoiing en annerlike gelofietjies (2001) is stories oor gelofies soos oor die stryd teen die koninklike waterslang. Daarin "klink 'n Afrikaans op wat jou die ore laat spits en núút laat sien" (agterblad). Elias P. Nel neem die leser met sy streekstaalvorme "op 'n reis na sy gister, na Verneukpan in Boesmanland". Hier volg voorbeelde van dié taalvorme uit die verhaal "Oupa Siepse se heuninglus".

loop as skakelwerkwoord: loop soek (4)
in ... in: kry ... gevoelentheid in my lyf in (4)
met ... saam: met my oë saam (9), met my rug saam (10)
wil as verledetydsvorm: wat ek wil gehadit (wat ek wou gehad het) (15)
se-besitsvorme: hulle se nes (2), onse mense (3), hulle se neuste (hulle neuse) (14)
e-werkwoorde: beginne (begin) (12)

Uitspraakvorme:

palatalisering: tjêrels (kêrels) (1), tjeeners (kinders) (7), tjen (ken) (7)
ontronding: aansyker (aansuiker) (7), kombysvaroek (kombuisvadoek) (7)
[a] in voor- en agtervoegsels: norag (nodig) (3), niskierag (nuuskierig) (6)
[d]-weglatings: heller (helder) (9), hanne (hande) (13)
assibilasie/konsonantwisseling: nourie (nou die) (8), sawwe (sagte) (9)
woorde sonder [x]: vlie (vlieg) (4), vroe (vroeg) (6)
ander uitspraakvorme: Boesmanbêre (Boesmanberge) (3)

Woorde en woordvorminge:

annerlike (ander(se)) (8), voortydse mense (vroëëre) (10), vierietjies (vuurhoutjies) (11)
ou vorme: verbelentheid (2), gevoelente (6), kooi (7), wôrre (word) (9), skrou (13) speel (spul) (14)
enkele verafrikaanse woorde: wêrrie ('very') (3), stryt ('straight') (4)
reduplikasies: skytbang-skytbang (8), sietjies-sietjies (suutjies-suutjies) (9), hanne-hanne (13)

Thomas Deacon

Thomas Deacon se poësie in Sand uit die son (1989) en Die predikasies van Jacob Oerson (1993) uit die Griekwa-gebied, kom met vele Griekwataal-merkers, soos in vroe (sonder g), daam (Adam), vorentye (vroëëre tye), die meervoudsvorm lyfte (lywe), ouersgoed, en 'n Khoi-woord soos t!lam (vestig, vasklou), soos in sy "Herkoms" (1993):

In vróe se vorentye
had my ouersgoed al dwaal-
poot met daam kok se span
vir trekkerspad gevat
hul lyfte hier op griekwa-
land se vaalbos-
vlakke vas kom
t!kam

Die nuutste bundel kontreiverhale uit Thomas Deacon se pen, Anderkant die Troe-Troe (1999), laat die grens tussen groepe vervaag. In 'n standaardtaalbasis giet Thomas Deacon tiperende vorme uit dié gebied:

-goed: Pagoed (23), Mamagoeters (23), oompie Galliegoed (30)
loop as skakelwerkwoord: loop skep (24)
e-werkwoorde: beduie (24), drawwe (draf) (24), beginne (27)

Uitspraakvorme:

[d] assibilasie: troewel (troebel) (24)

Woorde en woordvorminge:

deusman (witman) (23), gehoorsamigheid (23), annerlike (anderse) (24)
ou woorde: dourie (daardie) (23), hierlanges (23),
reduplikasie: driebeentjie, driebeentjie

In Thoms Deacon se Maagmeisie, wat opgedra is aan die Griekwas en oor die tradisionele inisiasietydperk van die meisie gaan, word Noord-Kaapse taalmerkers so ruim gebruik dat woorde onderaan elke bladsy verklaar moet word. Aan die hand van hierdie ou tradisionele Griekwa-gebruik word ou Griekwa-taalvorme in die mond van Ouma Trooitjie gelê:

Deet wat oens nog kan leer, sal wegwaai soos die wind,
en dour waar sy geloop had, sal man en vrou en keend,
anner spôre ooptrap tot uun voorkantsland,
Waar Jirre van die lewe an newie vuur lat brand.

Hans du Plessis

Hans du Plessis poog om sosiaal-gestratifiseerde taalvorme uit die Griekwawêreld weer te gee met sy ongepubliseerde "Broerse" (1997), wat op die patroon van Kanna hy kô hystoe geskoei is. Dis veral die ongeleerde Adam wat Griekwa-taalmerkers gebruik:

loop as skakelwerkwoord: waar ons Ma geloop bêre het; As jy hulle loop sien
regularisering van werkwoorde: Al werk wat ek kan gekry het
se-besitsvorme: hom se hart; hulle se koppe; jou se naam; onse ma
Verafrikaanste Engels: traai, nêver, system, bearingse, order, song, transport

Dis egter met Hans du Plessis se digbundel Innies skylte vannie Jirre. Griekwapsalms en ander gedigte (2001) dat seker elke tipe dialekverskynsel in Griekwa-Afrikaans, behalwe dialektiese woordorde, in een literêre werk voorkom. Soveel tipiese Griekwa-woorde word gebruik, dat 'n lys verklarings gegee word. Hier volg enkele voorbeelde:

-goed: broer-goed (18), visse-goed (28)
loop as skakelwerkwoord: loop goi (16), hoelat satang loop dood (24), loop sit kyk (gaan kyk) (37)
direkte skakelwerkwoorde: sit lyster (sit en luister) (13), staat vegjeet (staan en vergeet) (17)
met...saam: met die woord saam (13); mettie ellende saam (33)
in- en uit-herhalings: ek het nou in Kjêmmil in gesit kyk (53); want sos ons nou yt U se Woord yt weet (57)
werkwoord-regularisering: het...gehet: Só lief het die Jirre die hele mense gehet (58); gewas: Toet ek nou 'n kjent gewas het (58)
se-besitsvorm: hulle se bekerse (16), hy se broer-goed (18)
hom-besitsvorm: hom broerse (sy broers) (18)

Uitspraakvorme:

palatalisering: kjint (kind) (13), kjerker (kerk) (21), gevegejet (vergeet) (21)
ontronding: ytgespaar (uitgespaar) (13), trig (terug) (14), gehyl (gehuil) (14), kryp (kruip) (16)

Woorde en woordvorminge:

ou vorme: worre (word) (13), kooigoed (beddegoed) (14), oge (oë) (17)
meervoude met -se: kjinnersse (kinders) (16), klipperse (klippe) (16), bekerse (bekers) (16)
tipiese afleidingsvorme: dielike mense (die) (13), godlooslike stories (goddelose) (16)
dubbele verkleinings soos grassietjiese (grassies) (27)
reduplikasies; die sikkkel-sikkkel wolf (53)
tipiese woorde: blo (belowe) (18), hoeka (mos, reeds) (32), toet (toe) (59)

Du Plessis se klein bundel Hie neffens my volg dieselfde patroon ten opsigte van die vele Griekwataalmerkers.

5 Die variëteit wat deur Griekwataalvorme beïnvloed is

Dit is veral die 'stories' uit die pen van wit skrywers wat met hierdie gekreoliseerde taalvorme verskyn.

5.1 Vroeë werk

E.H.F. de Roubaix, 'n kenner van die Noord-Kaap en Namakwaland, begin 'n vroeë tradisie met sy Boesmanlandse sketse en verhale (1926), *Uit Boesmanland: Kykies in die volkslewe* (1928) en *Giel Ool en ander verhale uit Boesmanland* (1929) in gewone Standaardafrikaans. Sy enkele taalmerkers uit hierdie geweste is die tiperende gebruik van byname soos ou Salmaarsê, ou Sitnietjie (75) ou Piet Rympiesmaker (211), ou Sannie Stuitnie (233) en deursigtige komposita soos Kaapnaar-blikkieskos-eter (59), 'n uit-lit-uit-nek (222) 'n griepgegrypte mens en breeknek-rugafliggaam (233) (uit sy eerste bundel).

5.2 Oplewing van 'wit' dialekwerke in die tagtigs en negentigs

Dekades later kom daar 'n aantal populêre dialek-storievertellers uit die Sandveld, Noord-Kaap en Suidelike Namibië. Jan Spies was eerste met sy reeks van vier dialekvertellings uit die Noord-Kaap en suidelike Namibië. Reeds in 1977 verskyn sy *Pilatus tot Molshoop*, dan *Poort deur die koue* (1984a), *Profeet met kondensmelk* (1984b) en *Pille vir servette* (1987). Ferdinand Deist volg met sy *Sandveldstories*, *Pofadder en Peddelford* (1987), *Die pomporrelkonsert* (1988) en *Bom appeltiet op Eselspoort* (1989).

Jan Spies: Noord-Kaaps en Suidelike Namibië

Hier volg enkele voorbeelde uit Jan Spies se *Poort deur die koue* (1984a) en *Pille vir Servette* (1987) wat verteenwoordigend is van sy dialekgebruik.

-goed: Veldkornet-goed (as 'n aanspreekvorm vir die veldkornet) (1987:110)
met ... saam: met Mevrouw-saam (1984a: 55)
se-besitsvorme: julle-se ouers (1984a: 55), onse middersyne (1987: 63), hulle se ore (1987: 67)
t-werkwoorde: begint kry (1987: 85)

Uitspraakvorme:

gepalataliseerde vorme: skjeermes (1984a: 50), hjelp (1984a: 52), wjelkom (1984a: 54)
[d]-weglating: vollenne (volgende) (1984a: 56), skanne (skande) (1987: 101)
kort vokale: gôï (1987: 131)

Woorde en Woordvorming:

ou vorme: waffer (watter) (1984a: 9), kooi (1984a: 50), suintoe (1987: 21), sountoe (1987: 118), oorlidde (oorlede) (1984a: 56), gimmer (gemmer), mingsels (mengsels) (1987: 63), Ingelsman (1987: 99), die leste een (elkeen/almal) (1987: 119), hulle wis van geen donkie nie (het nie van die donkie geweet nie) (1987: 131)

byname: Petrus Platjie (1984a: 21), Orrelkosie (1987: 12), oom Senings (1987: 96)

sinskomposita: die hou-wat-ons-het-en-bly-wat-ons-is-groep (1984a: 20), vorentoe-en-agtertoe-probeerslag (1987: 27), sus-en-so-'n-soort-kar (1987: 33), ge-her en ge-der (1987: 98)

iteratiewe: gepeusel-peusel (ww.) (1984a: 17)

Ferdinand Deist: Sandvelds

Veel meer dialektiese vorme kom deurgaans in Ferdinand Deist se Sandveldstories voor. Die Sandveld het waarskynlik baie vroeg in die agtiende eeu invloed van 'Hottentots-Hollands' of 'Hottentot-Afrikaans' ondergaan. Van Zyl (1947: vii) toon die trek van die Khoi-Khoïn deur hierdie gebied vanaf die suidpunt van die Kaap en terug na die Noord-Kaapse streke. Hier volg net voorbeelde van dialektaalgebruik uit Deist se "Die burremeestersvrou" uit Bom appeltiet op Eselspoort (1989) ter illustrasie:

loop as skakelwerkwoord: geloop kuier (8)

in...in, uit...uit: die een prejek (projek) oppie anner ... innie dorp in geloods (8); uit hulle se ellenne uit (9)

met...saam: m't die tyd sam; m't mening sam (7); m't 'n baisiekel sam (7); m't dié sam (8)
werkwoord-regularisering: nie hoër of laer gekan nie (8); kan geverstaan 't (kon verstaan) (9); wil gebou het (7); kan gesien 't (kon gesien het) (7)

se-besitsvorme: hulle se streep kinners (7); hulle se vrouens (8); hulle se omgeeclub (omgeeclub) (8)

e- en t-werkwoorde: begint, gerekent (9), gebeginne neersien (8), gesôre het (gesorg het) (9)
werkwoorde sonder [x]: vannie tafel af opvlie (10)

Uitspraakvorme:

gepalataliseerde vorme: gegjee (gege) (7), welfêrgjeld ('well fare' geld) (7)

assibilasie: Growwelaar (Grobler) (7)

[d]-weglating: uitsônering (uitsondering), selle (selfde) (7), hanne (hande), ellenne (ellende) (8)

[a:]-verkorting: sam (saam) (8), oorgegan (oorgegaan) (9)

Woorde:

byname: Piet Stompie, Anneries Voetjies, Jaffie Prop, Krisjan Doppies (7)

toet (toe) (8)

ou vorme: aan 'n beter lewe te gewen (gewoond te maak) (8), sil gewees 't (sou gewees het) (8), aldag (gereeld) (9), ordintlike (ordentlike) (9), algar (almal) (9)

enkele Engelse vorme: baisiekel ('bicycle') (7), antie ('aunt') (9)

6. Samevattend

Na die aanvanklike gebruik van dialekmerkers vir karikatuurtekening en in latere simpatieke uitbeeldings, kom die tendense in die gebruik van Afrikaanse dialekvorme in die literatuur grotendels ooreen met dié wat ten opsigte van kreoolliteratuur buite Afrika beskryf is. Dit toon verskillende tipes outo- en hetero-identifiserings wat in Le Page & Tabouret-Keller (1985) se terme as "acts of identity" beskryf kan word. Afrikaanse dialekgebruik het egter 'n unieke karakter as gevolg van die feit dat dit om dialekgebruik binne Suider-Afrika gaan. Daarbenewens is daar ook skrywers van binne en van buite dialekgemeenskappe betrokke, asook werke uit variëteite wat net deur 'n historiese kreoolse vorm beïnvloed is.

Die groei in die aard van dialekwerke vanaf ongeveer 1940 toon tot 'n groot mate ooreenkoms met die tendense soos deur Adamson & Van Rossem (1994) vir kreoolliteratuur buite Afrika beskryf is. So is daar aanvanklik net die gebruik van standaardvorme in poësie. Vanaf die 1960s kom daar vir die eerste keer tiperende Kaapse uitspraakvorme en Afrikaans-Engels-vermenging in Adam Small se poësie en sosiaal-gestratifiseerde taalvorme in sy dramas. "Bevryde Afrikaans" met Afrikaans-Engels-vermenging en tiperende uitspraakvorme en Kaapse woorde op groter skaal, kom egter eers in die 1980s.

Griekwa-Afrikaanse werke kom heel later. Soos in die ander dialekliteratuur is dialektiese sinsvorme ook nie aanwesig nie maar ander tipes verskynsels word ruim gebruik.

Stories in die variëteit van die wit sprekers in Suidelike Namibië, Noord-Kaap en Sandveld sedert die 1980s toon vir die eerste keer sterk identifikasie met die gebiede se Griekwa-beïnvloede taalvorme. Alle uitspraakvorme en sintaktiese vorme wat daarmee verbind word, is geïnkorporeer.

VERWYSINGSLYS

A. Algemene verwysings

- Adamson, Lilian & Van Rossem, Cefas. 1994. Creole literature. Pp. 75-86 in Jacques Arends, Pieter Muysken & Norval Smith (Eds.), *Pidgins and Creoles. An Introduction*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Du Plessis, H.G.W. 1984. Die Afrikaans van die Griekwas – 'n taalkundeperspektief: Sintaksis. Pp. 35-195 in M.C.J. van Rensburg (projekleier).
- February, Vernon. 1998. Klein begin is aanhou wen. Pp. 3-20 in H.P. van Coller (red.), *Perspektief en Profiel. 'n Afrikaanse Literatuurgeskiedenis*. Pretoria: J.L. van Schaik.
- Gerwel, G.J. 1983. *Literatuur en apartheid: konsepsies van "gekleurdes" in die Afrikaanse roman tot 1948*. Kasselsvlei: Kampen.
- Hendricks, F.S. 1979. 'n Kykie in Kanna. 'n Resumé van 'n M.A.-verhandeling. Publikasie van die Universiteit van Wes-Kaapland.
- Kannemeyer, J.C. 1965. *Die stem in die literêre kunswerk*. Kaapstad: Nasou Beperk.
- Kannemeyer, J.C. 1978. *Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur (Band 1)*. Kaapstad: Academica.
- Kannemeyer, J.C. 1983. *Geskiedenis van die Afrikaanse Literatuur (Band 2)*. Kaapstad: Academica.
- Kok, F.J. 1976. *Die stem van die bruinman in die Afrikaanse poësie*. Ongepubliseerde M.A., Potchefstroomse Universiteit.
- Kotzé, E.F. 1989. How creoloid can you be? Aspects of Malay Afrikaans. Pp. 251-264 in Martin Pütz, &

René Dirven (Eds.), *Wheels within Wheels. Papers of the Duisberg Symposium on Pidgin and Creole Languages.* (Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft 5.) Frankfurt a.M., Bern, New York and Paris: Peter Lang.

Le Page, R.B. & Tabouret-Keller, A. 1985. *Acts of Identity.* Cambridge: Cambridge University Press.

Ponelis, Fritz. 1998. *Standaardafrikaans en die Afrikaanse Taalfamilie.* Stellenbosch: Universiteit Stellenbosch Annale.

Rademeyer, J.H. 1938. *Kleurling-Afrikaans. Die taal van die Griekwas en die Rehoboth-Basters.* Amsterdam: N.V. Swets & Zeitlinger.

Roos, Henriëtte. 1998. 'n Perspektief op die Afrikaanse Prosa van die twintigste eeu. Elektroniese weergawe van H.P. van Coller (red.), *Perspektief en Profiel. 'n Afrikaanse Literatuurgeskiedenis.* Pretoria: J.L. van Schaik.

Van Rensburg, F.I.J. 1971[1963]. *Die smal baan. Kaapstad en Johannesburg: Tafelberg.*

Van Rensburg, M.C.J. (projekleier) 1984. *Finale verslag van 'n ondersoek na die Afrikaans van die Griekwas van die tagtigerjare. Uitgevoer aan die Universiteit van die Oranje Vrystaat.*

Van Rensburg, M.C.J. 1989. *Orange River Afrikaans: A Stage in the Pidgin/Creole Cycle.* Pp. 135-151 in Martin Pütz, & René Dirven, (Eds.), *Wheels within Wheels. Papers of the Duisberg Symposium on Pidgin and Creole Languages.* (Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft, 5.) Frankfurt a.M: Peter Lang.

Van Zyl, D.H. 1947. 'n Griekwa-"Ietsigheid". Kaapstad: Nasionale Pers Beperk.

Verhoef, M.M. 1988. *Aspekte van Oranjerivier-Afrikaans in die spontane taalgebruik van blanke boorlinge in Noord-Kaapland. Ongepubliseerde M.A., Potchefstroomse Universiteit.*

Webb, V.N. 1993. *Die herkoms van Oranjerivierafrikaans.* Pp. 161-171 in *Linguistica – Festschrift E.B. van Wyk.* Pretoria: J.L. van Schaik.

Weideman, Clemenso. 1964. *Die bydrae van die Kleurlinge tot die Afrikaanse Letterkunde. Ongepubliseerde M.A.-verhandeling, Universiteit van die Witwatersrand.*

B. Tekste en versamelbundels

Blum, Peter. 1955. *Steenbok tot Poolsee.* Kaapstad: Nasionale Boekhandel.

Brink, André P. 2000. *Groot Verseboek.* Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers Beperk.

Deacon, Thomas. 1989. *Sand uit die son.* Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers Beperk.

Deacon, Thomas. 1993. *Die predikasies van Jacob Oerson.* Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers Beperk.

Deacon, Thomas. 1999. *Anderkant die Troe-troe.* Kaapstad: Human & Rousseau.

Deist, Ferdinand. 1987. *Pofadder en Peddelford. Sandveldstories.* Pretoria: J.L. van Schaik.

Deist, Ferdinand. 1987. *Die pomporelkonserter en ander Sandveldstories.* Pretoria: J.L. van Schaik.

Deist, Ferdinand. 1989. *Bom appeltiet op Eselspoort.* Pretoria: J.L. van Schaik.

De Roubaix, E. 1926. *Boesmanlandse sketse en verhale.* Pretoria: J.L. van Schaik.

De Roubaix, E. 1928. *Uit Boesmanland: Kykies in die volkslewe.* Pretoria: J.L. van Schaik.

De Roubaix, E. 1929. *Giel Ool en ander verhale uit Boesmanland.* Pretoria: J.L. van Schaik.

Du Plessis, Hans. 1997. *Broerse. Ongepubliseerde drama.*

Du Plessis, Hans. 2001. *Innie skylte vannie Jirre. Griekwapsalms en ander gedigte.* Pretoria: Lapa.

Du Plessis, Hans. 2003. *Hie neffens my.* Pretoria: Lapa Uitgewers.

Du Plessis, I.D. 1944. *Die vlammende fez.* Kaapstad: Unie-Volkspers.

Mikro. 1965. *Toiings.* Pretoria: J.L. van Schaik.

- Nel, Elias P. 1998. Iets goeds uit Verneukpan? Kaapstad: Tafelberg-Uitgewers Bpk.
- Nel, Elias P. 2001. Mafoing en annerlike gelofietjies. Kaapstad: Tafelberg.
- Opperman, D.J. 1951. Groot Verseboek. Kaapstad: Tafelberg.
- Nienaber, P.J. 1967[1962]. Digters en Digkuns. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.
- Pretorius, S.J.. 1949. Die swyende God. Johannesburg: Afrikaans Pers-Boekhandel.
- Petersen, S.V. 1960. Kinders van Kain. Kaapstad: Nasionale Boekhandel.
- Philander, P.J. 1960. Vuurklip. Kaapstad: Nasionale Boekhandel Bpk.
- Small, Adam. 1957. Verse van die liefde. Kaapstad: HAUM-Literêr.
- Small, Adam. 1961. Kitaar my kruis. Kaapstad: HAUM-Literêr.
- Small, Adam. (s.j.). Krismis van Map Jacobs. Kaapstad: Tafelberg.
- Small, Adam. 1963. Sê sjibbolet. Johannesburg: Afrikaanse Pers-Boekhandel.
- Small, Adam. 1965. Kanna hy kô hystoe. Kaapstad: Tafelberg.
- Small, Adam. 1978. Joanie Galant-hulle. Perskor-Uitgewery.
- Snyders, Peter. 1981. Brekfis met vier. Bellville: Uitgewery Skoppensboer.
- Snyders, Peter. 1982. 'n Ordinary mens. Kaapstad: Tafelberg.
- Snyders, Peter. 1992. 'n Waarskynlike mens. Greenhaven: Unison.
- Sôls, Loit. 1998. My straat en anne praat-poems. Kaapstad: Kwêla Boeke.
- Spies, Jan. 1977. Pilatus tot Molshoop. Vertellings 1. Johannesburg: Perskor-Uitgewery.
- Spies, Jan. 1984a. Poort deur die koue. Vertellings 2. Kaapstad: Nasionale Boekdrukkery.
- Spies, Jan. 1984b. Profeet met kondensmelk. Vertellings 3. Kaapstad: Nasionale Boekdrukkery.
- Spies, Jan. 1987. Pille vir servette. Vertellings 4. Kaapstad: Tafelberg.

OOOR DIE SKRYWER

Anna Coetzee is professor in Afrikaanse taalkunde aan die Universiteit van Johannesburg (UJ). Sosiolinguistieke is een van haar hoof-spesialiteitsgebiede. Haar belangstelling lê al jare by sosiolinguistiese aspekte van dialekliteratuur.

Prof. A.E. Coetzee
Departement Afrikaans
Universiteit van Johannesburg
Posbus 524
Auckland Park 2006
aec@rau.ac.za